

II ХАЛҚАРО ИЛМИЙ-АМАЛИЙ КОНФЕРЕНЦИЯ

**Ўзбекистон Республикаси ҳаракатлар
стратегияси: макроиқтисодий
барқарорлик, инвестицион фаоллик ва
инновацион ривожланиш истиқболлари**

**Илмий маъруза ва мақолалар
тўплами**

IV ШУЎБА

2019 йил 27-28 май

ИҚТИСОДИЁТНИНГ ОЧИҚЛИГИ МУХИТИДА ТИЖОРAT БАНКЛАРИНИНГ ЖАМЁАРМА ОПЕРАЦИЯЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Абдурахманова М.М.¹

¹*и.ф.н. Банк иши кафедраси доценти,
e-mail: m.abdurahmonova@tsue.uz*

Бозор иқтисодиёти шароитида тижорат банклари ўз фаолияти давомида бошқа ҳўжалик юритувчи субъектлар сингари етарли даражада пул ва бошқа молиявий ресурслар билан таъминланган бўлиши керак. Бу фаолият тижорат банклари томонидан юридик ва жисмоний шахслардан вақтинча бўш пул маблағларини қайтариб беришлилик, тўловлилик ҳамда муддатлилик шартлари асосида жалб этиш билан боғлиқ фаолияти яъни тижорат банкларининг пассив операциялари ҳисобланади.

Тижорат банклари тармоқларининг кенгайиши туфайли, улар орасида депозитларга, банклараро кредитларга ва бошқа банк ресурсларига рақобатнинг кучайиши вужудга келади. Банк тизими ривожланишининг истикболи «барқарор» даражада сақланишида, аввало, банклар фаолияти учун қулай шарт-шароит яратаётган мамлакат иқтисодиётининг жадал суръатлар билан ўсиб бориши, шунингдек, банклар даромадлигининг ижобий кўрсаткичлари ва активлари сифатининг яхшиланиши, ликвидлик даражасининг барқарорлиги, миқдорлар депозитларининг ўсиб бориши, ҳукумат томонидан йирик банкларга йўналтирилаётган сезиларли молиявий ресурслар асосий ижобий омиллар бўлиб хизмат қилмоқда.

Бу борада Президентимиз Ш.М. Мирзиёев Олий Мажлисга Мурожаатномасида “Иқтисодиётни ривожлантиришда пухта ва барқарор банк-молия тизими улкан аҳамиятга эга. Биз аҳоли ва тадбиркорлик субъектларининг банк тизимига ишончини кучайтирмасдан туриб, “яширин иқтисодиёт”дан тўлиқ халос бўла олмаймиз” деб таъкидлаб ўтганлар.[7]

Ҳозирда жаҳондаги тижорат банклари томонидан миқдорларга 400 дан зиёд омонат турлари таклиф этилмоқда. Уларнинг 100 дан ортиғи хорижий валютада жорий қилинган бўлиб, АҚШ доллари, Евро ва Англиянинг фунт стерлинг валюталарида омонатлар жалб қилиняпти.[14]

Мамлакатимизда аҳоли даромадларининг ошиб бориши билан унинг таркиби ҳам ўзгариб, тадбиркорлик фаолиятидан олинаётган даромаднинг салмоғи барқарор ўсиб бораётгани алоҳида эътиборга моликдир. Аҳоли даромадларининг ошиши ўз навбатида уларнинг банклардаги омонатларининг салмоғи ошишига олиб келди.

Банк ресурсларининг иқтисодий моҳиятини назарий жиҳатдан ўрганадиган бўлсак, таниқли россиялик иқтисодчи олим Лаврушин О.И.,

кўйидагича таъриф берган: «Тижорат банки ресурслари ёки «банк ресурслари», актив амалиётларни амалга ошириш учун ўз ихтиёрига жалб қилинган ва ўз маблағларининг жамламасидир» [10, 384].

Ресурс - французча «ressource». сўзидан олинган бўлиб, пул маблағлари, ёрдамчи маблағ, имконият, заҳира, маблағ ва имкониятлар манбаи, даромадлар манбаи, хом ашё деган маъноларни билдиради.[13, 343]

Республикамиз тижорат банклари мажбуриятлари тузилмаси ва динамикасини таҳлил қилганимизда 2017 йил давомида тижорат банклари жами мажбуриятлари 70,9 трлн. сўмга ёки 1,9 баробарга (2016 йилда 1,3 баробарга) ўсиб, 2018 йилнинг 1 январь ҳолатига 146 трлн. сўмни ташкил этганини кўришимиз мумкин. Бунда жами мажбуриятлар ўсишининг 71 фоизи ёки 50 трлн. сўми миллий валюта алмашув курсининг кескин пасайиши натижасида чет эл валютасида жалб қилинган кредит ва депозитларнинг миллий валютадаги қийматининг ошиши ҳисобига рўй берган. (1-жадвал)

1-жадвал

Тижорат банклари жами мажбуриятлари таркиби [11,19]

Кўрсаткичлар номи	01.01. 2017 йил		01.01.2018 йил		Ўзгариши, фоизда
Жами мажбуриятлар	млрд. сўмда	Улуши фоизда	млрд. сўмда	Улуши фоизда	
Жалб қилинган депозитлар	75 094	100%	145 956	100%	94,4 %
Жами депозитлар	26 786	36	72 819	50	172
Муомалага чиқарилган қимматли қоғозлар	36 341	48	56 668	40	61
Тўланиши лозим бўлган ҳисобланган фоизлар	058	1	1 100	0,8	4
Бошқа банкдаги маблағлари	3 995	5	5763	4	44
Марказий банкнинг вакиллик ҳисобварағи	263	0,4	537	0,4	104
Бошқа мажбуриятлар	6 250	8	6 019	4,1	-4,1

Тижорат банклари жами мажбуриятларининг 82 фоизини ички мажбуриятлар, шу жумладан, 31,7 фоизини Ўзбекистон Республикасининг Тикланиш ва тараққиёт жамғармаси ресурслари ҳамда 18 фоизини чет эл банклари ва халқаро молия ташкилотлари кредит линиялари маблағлари ташкил этган.

Бунда ҳисобот йилида валюта сиёсатининг либераллаштирилиши доирасида миллий валютанинг АҚШ долларига нисбатан айирбошлаш курсининг қарийб 2,5 баробарга пасайиши натижасида хорижий кредит маблағларининг банклар жами мажбуриятларидаги улуши 2017 йил давомида 36 фоиздан 50 фоизгача ошган.

Шу билан бирга, аҳоли ва хўжалик юритувчи субъектлардан жалб қилинган депозитларнинг банклар жами мажбуриятларидаги улуши 2017 йил

давомида 48,4 фоиздан 40,2 фоизгача пасайган. 2017 йил давомида тижорат банклари томонидан жалб қилинган депозитлар ҳажми йил бошига нисбатан 61,4 фоизга (2016 йилда 24 фоиз) ошиб, ҳисобот санасига 58,7 трлн. сўмни ташкил қилган, шундан 51 фоизи миллий валютадаги ва 49 фоизи хорижий валютадаги депозитлар ҳиссасига тўғри келган (2-жадвал).

2-жадвал

Тижорат банклари жалб қилган депозитлар [11,20]

Кўрсаткич номи	01.01.2017 й., млрд.сўмда	01.01.2018 й., млрд.сўмда	Ўзгариши, фоизда
Жами депозитлар, <i>шундан</i>	36 341	56 668	61,4
Миллий валютадаги депозитлар	26 334	29 825	188,1
Хорижий валютадаги депозитлар	10 007	28 825	188,1
Эквивалентида млн. АҚШ доллари	3 097	3 550	14,6

Миллий валютадаги депозитлар ҳажми йил бошига нисбатан 13,3 фоизга (3,5 трлн. сўмга) ўсиб, 2018 йилнинг 1 январь ҳолатига 29,8 трлн. сўмни ташкил этган бўлса, хорижий валютадаги депозитлар ҳажми 88,1 фоизга ёки 18,8 трлн. сўмга ошиб, 28,8 трлн. сўмга етган. [11,19]

Хорижий валютадаги депозитлар ҳажми ўсишининг 80,5 фоизи ёки 15,1 трлн. сўми миллий валюта алмашув курсининг кескин пасайиши ҳисобига юз берган бўлса, қолган 3,7 трлн. сўм миқдордаги ўсиш хорижий валютадаги депозитлар реал ҳажмининг қарийб 15 фоизга ёки 3,1 млрд. АҚШ долларида 3,6 млрд. АҚШ долларида ошиши билан изоҳланади.

2018 йилнинг 1 январь ҳолатига тижорат банкларидаги жами депозитларнинг 65,8 фоизи, шу жумладан, аҳоли омонатларининг 66,7 фоизи давлат улушига эга банклар ҳиссасига тўғри келган бўлиб, ушбу депозит ва омонатлар давлат улушига эга банкларнинг жами мажбуриятларининг 33 фоизини ташкил этган (3 –жадвал).

3 –жадвал

Жалб қилинган депозитлар [11,20]

Банклар	Жами депозитлар				Аҳоли омонатлари			
	Банк тизимидаги улуши, фоизда 2016 й.	Жами мажбуриятдаги улуши, фоизда 2017 й.	Банк тизимидаги улуши, фоизда 2016 й.	Жами мажбуриятдаги улуши, фоизда 2017 й.	Банк тизимидаги улуши, фоизда 2016 й.	Аҳоли омонатлари улуши, фоизда 2017 й.	Жами мажбуриятдаги улуши, фоизда 2016 й.	Аҳоли омонатлари улуши, фоизда 2017 й.
Давлат улушига эга банклар	66,5	65,8	41,3	32,2	73,5	66,7	10,7	6,7
Капиталида давлат улуши	33,5	34,2	73,1	76,9	26,5	33,3	13,5	15,5

бўлмаган
банклар

Капиталида давлат улуши бўлмаган тижорат банклари ҳиссасига банк тизимидаги жами депозитларнинг 34,2 фоизи, шу жумладан, жами аҳоли омонатларининг 33,3 фоизи тўғри келган ҳолатда, депозит ва омонатларнинг мазкур банклар жами мажбуриятларидаги улуши 76,9 фоизни ташкил этган. Бу эса, давлат улушига эга банклардан фарқли равишда, бошқа банклар учун депозитлар ва аҳоли омонатлари кредитлаш амалиётларининг асосий ресурс манбаи бўлиб хизмат қилаётганлигини билдиради.

Банк тизимида депозитлар ва аҳоли омонатлари бўйича ўрнатилган фоиз ставкалари таҳлили, уларнинг 2017 йил давомида Марказий банк томонидан амалга оширилган монетар сиёсат чора-тадбирлари таъсирида шаклланиб борганлигини кўрсатмоқда.

Хусусан, 2017 йилнинг январь-июнь ойларида юридик ва жисмоний шахсларнинг муддатли депозитлари бўйича ўртача тортилган фоиз ставкаси 11,9 фоизни ташкил этган бўлса, ҳисобот йилининг иккинчи ярмида депозитлар бўйича фоиз ставкаларининг ўсиши кузатилди ва 2017 йилнинг декабрь ойи якуни бўйича ўртача тортилган фоиз ставкаси 15,3 фоизга етди.

Мазкур ўсиш, асосан юридик шахсларнинг муддатли депозитлари бўйича ўртача тортилган фоиз ставкасининг йилнинг биринчи ярмидаги 6,4 фоиздан йил якуни бўйича 12,3 фоизгача кўтарилиши ҳисобига юз берди. [11,19]

Депозитлар бўйича фоиз ставкаларининг бундай ўсиши асосан 2017 йилнинг июнь ойи охирида валюта сиёсатини либераллаштиришга тайёргарлик кўриш доирасида Марказий банк томонидан қайта молиялаш ставкасининг оширилиши билан изоҳланади.

Ҳозирги вақтда республикамізда бир қатор банкларининг ресурс базасининг нисбатан заифлиги улар томонидан кўрсатиладиган хизматлар сонини оширишга тўсқинлик қилмоқда. Бунда, айниқса банкларнинг қимматли қоғозлар билан боғлиқ операцияларининг ривожланиш даражаси пастлигича қолмоқда. Ўтиш даврига хос бўлган хусусиятлардан бири молиявий бозорларни ривожланиш даражасининг паст эканлиги ҳисобланади. Бу эса, аҳолининг ва корхоналарнинг пул маблағларини кенг кўламда банк муассасаларига жалб қилиш жараёнига бевосита салбий таъсир кўрсатади.

Умуман олганда, тижорат банкларининг жамғарма операцияларини такомиллаштиришда унинг иқтисодий асослари бирламчи аҳамиятга эга бўлиб, доимий равишда тақлил қилиб боришни тақозо қилади.

Юқорида қайд этилган муаммоларни ҳал этиш банкларининг депозит сиёсатини такомиллаштириш имконини беради. Мазкур муаммоларни ҳал этиш мақсадида қуйидаги тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир:

1. Жами депозитлар таркибида муддатли депозитларнинг салмоғини ошириш мақсадида банкларнинг фоиз сиёсатининг самарадорлигини ошириш лозим. Муддатли депозитларга тўланадиган фоиз ставкаси мижозларнинг

талабига жавоб берадиган бозор ставкаларига яқин бўлиши лозим. Бунинг устига, депозитларга фоиз тўлашда инфляция даражаси ҳисобга олиниши лозим. Марказий банк томонидан банклари кредитларининг фоиз ставкасини шаклланиш жараёнига аралашувининг ҳар қандай шаклига чек қўйилиши лозим. Кредитлар банк активларининг асосий тури бўлганлиги сабабли, уларнинг фоиз ставкаларининг юқори чегарасини белгилаш банкларнинг депозитларга фоиз ставкаларини белгилаш жараёнига таъсир қилади. Кредитларнинг фоиз ставкасини пасайиши юз берган шароитда банклар депозитларнинг фоиз ставкасини ҳам пасайтиришга мажбур бўладилар. Бу ҳолат, пировард натижада, миқдорларнинг норозилигига сабаб бўлиши мумкин.

2. Акциядорлик жамиятлари шаклида ташкил этилган барча тижорат банкларининг устав капиталида хорижий инвесторлар иштирокини таъминлаш чораларини кўриш лозим.

3. Қарз қимматли қоғозларини, жумладан, депозит сертификатларини чиқариш ҳажмларини ошириш ҳамда субординар қарзлар жалб қилиш орқали банкларни ресурс базасини мустаҳкамлаш мумкин.

4. Депозитларга тўланадиган фоизли харажатлар салмоғининг барқарорлигини таъминлаш лозим. Бунинг учун ойлик ва чорақлик даврий оралиқларда фоизли харажатлар таркибида депозитларга тўланган харажатларнинг салмоғини таҳлил қилиб бориш зарур. Ушбу салмоқнинг пасайиши кузатилган тақдирда, бунинг сабабларини аниқлаш лозим. Кўпчилик ҳолларда депозитларга тўланган фоизли харажатлар салмоғининг пасайиши қимматли қоғозларга тўланган фоизли харажатлар салмоғининг ошиши ҳисобига юз бериши мумкин.

5. Аҳоли ва хўжалик юритувчи субъектларнинг бўш пул маблағларини узок муддатли депозитларга жалб қилиш ҳамда инновацион депозит дастурларини ишлаб чиқиш керак.

6. Жалб қилинган ва жойлаштириладиган маблағларни муддатлари ва банк активларининг рентабеллиги ўртасидаги ўзаро мувофиқликни таъминлаш ҳамда уларнинг ўз вақтида қайтарилишини кафолатлаш зарур.

7. Депозит операциялари бўйича хориж тажрибасини чуқур ўрганиш ва ижобий томонларини мамлакатимиз банк тизимида қўллаш самара беради деб ҳисоблаймиз.

Юқоридагилардан хулоса қилиб, тижорат банклари жамғарма операцияларини такомиллаштириш мақсадида тўлов қобилятини сақлаб туриш учун мажбуриятларни бошқаришни ҳам назарда тутган ҳолда харажатларни оптималлаштириш лозим.

Адабиётлар:

2. Ўзбекистон Республикасининг “Банклар ва банк фаолияти тўғрисида”ги қонун, Т.: “Ўзбекистон”, 25 апрел 1996 йил.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар Стратегияси тўғрисида” Фармони. 2017 йил 7 февраль.

3. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг фаолиятини тубдан

такомиллаштириш чора тадбирлари тўғрисида ПФ№5296 фармони. 2018 йил 9 январь.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Республика банк тизимини янада ривожлантириш ва барқарорлигини ошириш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ 3270 сонли Қарори. 2017 йил 12 сентябрь.

5. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 22.12.2017 й.

6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Банк хизматлари оммабоплигини ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги № 3620 Қарори. 2018 йил 23 март.

7. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 2018 йил 29 декабрь.

9. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки бошқарувининг “Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг тижорат банклари билан депозит операцияларини амалга ошириш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида ” 3079 сонли Қарори. 25.10 2018 йил

10. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг “Ўзбекистон Республикаси банкларида депозит операцияларини амалга ошириш тартиби тўғрисида”ги 2711-сонли йўриқномаси, 2015 йил 26 август.

11. Ўзбекистон Республикаси Марказий Банкнинг 2017 йилдаги фаолияти тўғрисида ҳисобот

12. З.Абдуллаева Банк иши. Т., Молия, 2018. 304 б. Б – 166.

13. Узбекско-русский словарь. гос. изд-во иностранных и национальных словарей. М.: 1959 г. 343 с.

14. <http://lex.uz>.

15. www.president.uz

16. www.cbu.uz.

ЎЗБЕКИСТОН ҚИММАТЛИ ҚОҒОЗЛАР БОЗОРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ЯНГИ ОМИЛИ: ИСЛОМИЙ ҚИММАТЛИ ҚОҒОЗЛАР ВА УНИНГ ХАЛҚАРО СТАНДАРТЛАРИ

Аброров Сирожиддин Зухриддин ўғли¹

***¹ТДИУ ҳузуридаги “Ўзбекистон иқтисодиётини
ривожлантиришнинг илмий асослари
ва муаммолари” илмий-тадқиқот
маркази докторанти***

Ўзбекистон молия бозорини ривожлантириш учун қимматли қоғозлар потенциалидан тўлақонли фойдаланиш ва имкониятларини кенгайтиришга эътибор кучайиб бормоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 17 январдаги ПФ-5635-сонли “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича